

TA script en de motivatie-theorie van het enneagram

Piet van Haaster

Wist je dat onder andere trots, onmatigheid of lust motivaties zijn die bepalen waarom mensen doen wat ze doen? Dit zijn motivaties die ons script bepalen. Transactionele analyse (TA) kent diverse theorieën waarmee script en het ontstaan daarvan worden beschreven. Maar wat drijft ons nu ten diepste? Wat motiveert ons nu specifiek? Berne (1961) sprak over hongers en een stuwkracht in ons om te groeien, *physis,* en English (2006) over *motivators*. Uitgaande van de titel zijn sinds het bestaan van de Transactional Analysis Journal 157 artikelen gepubliceerd over script en slechts vijf artikelen waarin expliciet geschreven wordt over motivaties.

De auteur beschrijft in dit artikel met behulp van de motivatietheorie van het enneagram, de samenhang tussen motivaties, persoonlijkheid en script en de specifieke kernmotivaties die aan de basis van ons script liggen. Inzicht hierin leidt tot een diep begrip van ons eigen script en dat van onze cliënten. Als ook een diep besef van de basisovertui-

gingen en daaruit voortvloeiende neigingen tot gedrag. Dit totaalbeeld helpt ons onszelf beter te begrijpen, maar ook anderen, je cliënten, collega's, partner, kinderen enz. Met 25 jaar werkervaring met het enneagram en transactionele analyse concludeert de auteur dat de negen kernmotivaties van het enneagram de onderliggende drijfveren voor het script beschrijven.

Motivatietheorie van het enneagram

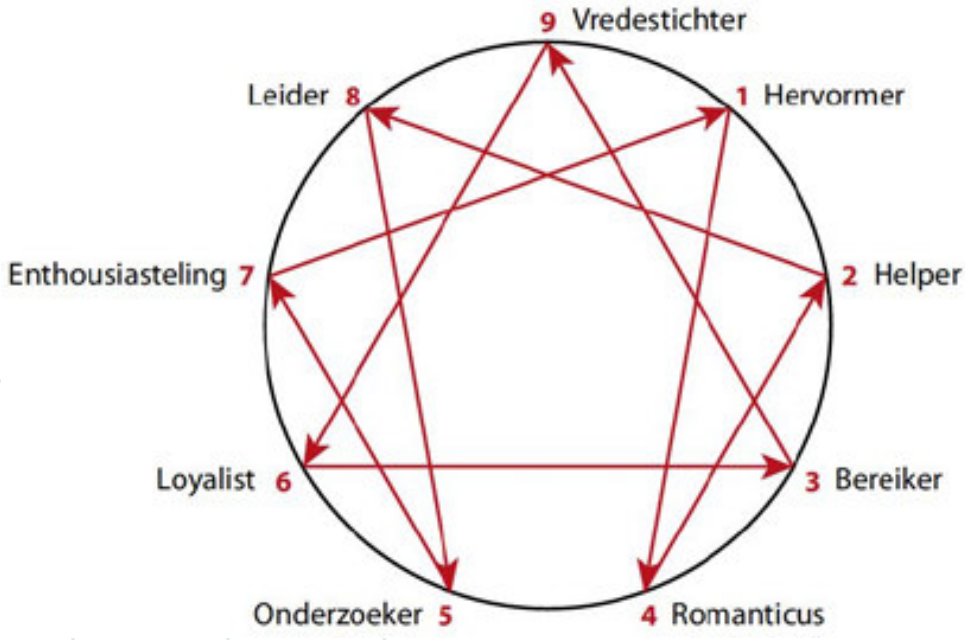
De motivatietheorie die ik in dit artikel beschrijf is gebaseerd op de theorie van het enneagram en onderscheidt negen sets patronen die elk een rode draad weergeven van de persoonlijkheid, gebaseerd op één kernmotivatie (Voorend, 2011). Op basis van deze kernmotivatie ontwikkelt het kind zijn/haar script en daarmee ook zijn/haar persoonlijkheid.

Het enneagram beschrijft krachtige motivatiebronnen voor negen verschillende scripttypen met bijbehorende gedachten, gevoelens en gedragingen, waar men zich na enig zelfonderzoek goed in kan herkennen. Mensen herkennen zich in verschillende motivaties, maar één motivatiebron blijkt duidelijk dominant te zijn. Met kennis van het enneagram kunnen mensen hun gedrag relateren aan onderliggende motivaties, waardoor zij zichzelf in sociale situaties beter begrijpen en kunnen sturen.

Onderstaand geef ik twee voorbeelden van scriptpatronen beschreven vanuit TA en aangevuld met de motivatietheorie vanuit het enneagram.

Voorbeeld 1 De Helper

De Helper is een empathische, hulpvaardige, vriendelijke persoon, makkelijk in contacten



Figuur 1. Enneagramsymbool (Voorend, 2011)

en goed aanvoelend wat nodig is. Hij/zij is erop gefocust de ander te helpen met een 'doe plezier'-driver en het onderdrukken van eigen wensen en verlangens vanuit een 'heb geen behoeften'-injunctie (een variant op 'voel niet'). Met de focus op de ander ontstaat Reddersgedrag en 'weten' wat de ander nodig heeft, waarbij hij/zij terecht kan komen in de existentiële levenspositie 'ik ben oké en jij bent niet oké'.

Vanuit de enneagramtheorie bekeken is de aansturing van dit patroon: 'trots' (hoogmoed). Deze onderliggende kernmotivatie is een dwangmatig compulsieve drive, die ervoor zorgt dat de persoon automatisch in zijn of haar driver schiet met de bijbehorende injuncties. Deze trots gaat gepaard met de stellige overtuiging belangrijk te zijn voor anderen door de aangeboden hulp, het advies of het kunnen aanvoelen van de ander.

Op sociaal en op psychologische niveau gebeurt het volgende. Op sociaal niveau 'ik help je graag' en op psychologisch niveau 'jij hebt mij nodig, ik ben er voor jou' dat soms vervormt in 'aanvaard mijn hulp en spreek me niet tegen'. Het is een trots-zijn over zijn/haar beminnelijke kwaliteiten. Bij een (vermeend) gevoel van afwijzing of bij niet aanvaarde hulp keert de trots zich tegen de ander en uiteindelijk ook tegen zichzelf (gekrenkte trots): 'ik heb de ander niet nodig', 'ik kan het zelf wel oplossen'. Een 'beter weten', vanuit soms een dominante houding, ontstaat. Moeite om toe te geven en om te buigen, waardoor het voor hen moeilijk is de ander om hulp te vragen of een vraag te stellen. Wat vervolgens makkelijk leidt tot invullen. Omdat de focus zo op de ander ligt wordt deze trots vaak niet door de persoon herkend.

Je kunt dit type vergelijken met de Redder uit de dramadriehoek van Karpman (1968). In de dramadriehoek reageert de Redder situationeel op de ander. Bij enneagramtype de Helper zit het aanvoelen wat de ander nodig heeft in zijn/haar karakter.

Voorbeeld 2 De Leider

De Leider is een no-nonsense type, ongecompliceerd, daadkrachtig, direct, zelfverzekerd en dominant. Hij/zij is erop gefocust een sterke en krachtige persoon te zijn met de driver 'wees sterk'. Daartegenover staat een moeite met kwetsbaarheid. Kwetsbare gevoelens worden onderdrukt wat gepaard gaat met de injunctie 'voel niet' van met name kwetsbaarheid. Vanuit de driver 'wees sterk' is een houding ontwikkeld: 'ik ben oké en jij bent niet oké', de existentiële levenspositie van dit type.

De onderliggende kernmotivatie van de Leider, bezien vanuit het enneagram, is een dwangmatig gevoel van 'lust'. Deze lust uit zich in: 'als iets prettig' is, laat ik er dan voor zorgen dat ik het krijg', een agressieve impuls die wordt onderdrukt, maar wel onmiddellijk bevredigd wil worden. Dit leidt tot strijdlust en de neiging om grenzen van zichzelf en anderen te overschrijden. Eer kan ontaarden in heerschappij, macht, te hard rijden, te veel eten, te veel drinken, alles overdadig en groots. Ook het innemen van ruimte, wel of niet verbaal en doorgaans onbewust om controle over de situatie te houden. Dit type kan ook de ander provoceren, uitdagen om spanning en macht te ervaren. Spanning geeft een kick, dat is ook lust.

Motivaties vanuit het enneagram

Het enneagram is een typologie van negen motivaties gebaseerd op onbewuste dwang-

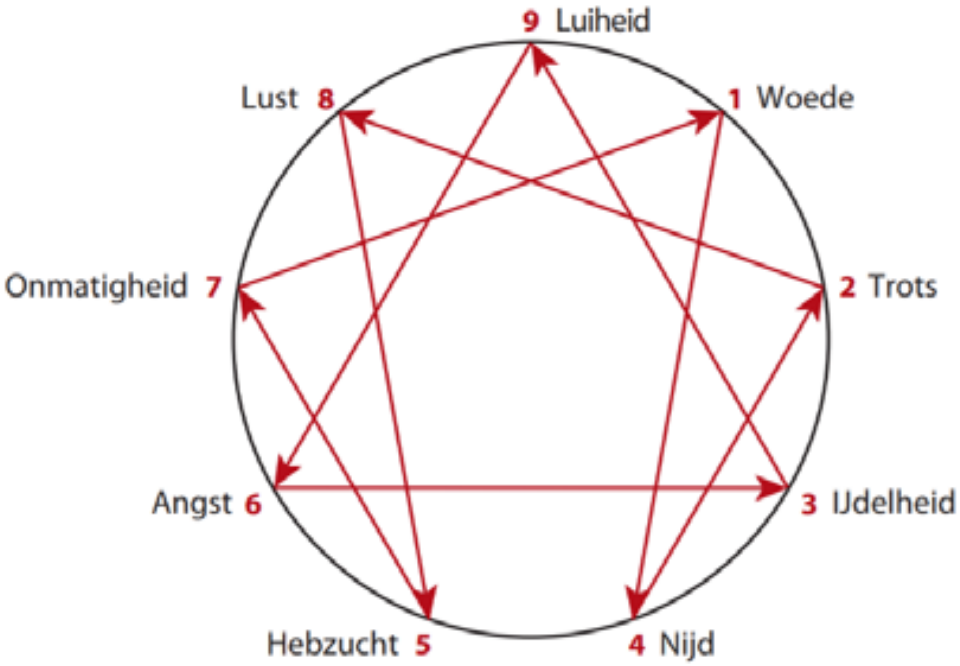
matige reactiepatronen van voelen, denken en gedrag. Deze negen kernmotivaties zijn gebaseerd op onbewuste vroegkinderlijke (pre-verbale) en dus emotionele besluiten om te overleven als individu (protocolscript) en aanleg. Deze kernmotivaties worden in het enneagram passies genoemd (Palmer, 1996; Hudson, 1996, 1999; Maitri, 2000; Voorend, 2011). Met passie wordt iets anders bedoeld dan ergens positief gepassioneerd voor gaan. In het enneagram wordt met passie een dwangmatig reactiepatroon bedoeld in voelen, denken en gedrag. De neiging om de wereld vanuit een bepaald perspectief te bekijken en vandaar uit compulsief te voelen, te denken en te doen.

De negen passies van het enneagram zijn: ergernis, trots, ijdelheid, nijd/afgunst, hebzucht, angst, onmatigheid, lust en luiheid.

Deze passies zijn niet altijd direct herkenbaar. We herkennen gedrag, maar niet wat de achterliggende motivatie is. Dat vraagt zelfonderzoek.

Deze passies zijn kernmotivaties van waaruit de persoon naar de wereld kijkt en zijn persoonlijkheid én script ontwikkelt. Elke passie gaat gepaard met specifieke ego-toestanden, existentiële levensposities, drivers, injuncties en Spelen die kenmerkend zijn voor deze passie (Voorend, 2013). In dit artikel beperk ik mij tot drivers, injuncties en existentiële levensposities.

Eerst ga ik nu dieper in op theorieën over de persoonlijkheid en script en daarna ga ik dieper in op de passies als motivatie en de relatie met TA scriptconcepten.



Figuur 2. Enneagramsymbool met passies (kernmotivaties) (Voorend, 2011)

Theorie over de persoonlijkheid in TA

De theorie over de persoonlijkheid wordt in transactionele analyse beschreven met de theorie over de ego-toestanden van Berne (1961). Berne onderscheidde het structurele model dat beschrijft wat er bij de persoon van binnen (intrapsychisch) gebeurt en het functionele model dat beschrijft wat de persoon naar buiten laat zien. Deze theorie is door diverse auteurs verder ontwikkeld, denk onder andere aan het *functional fluency model* van Temple (1999). De theorie van functionele ego-toestanden geeft met de koppeling van transacties ook inzicht in wat er in communicatie tussen mensen gebeurt.

Theorie over de persoonlijkheid in het enneagram

Bij de theorie van het enneagram ligt het accent op de beschrijving van negen persoonlijkheden. Deze theorie is ontwikkeld door Ichazoo in de jaren zeventig en beschreven door Narango (1994), Palmer (1996), Riso (1996, 1999) en Maitri (2000). Hoekx (2017) beschrijft in haar wetenschappelijk onderzoek dat het enneagram mensen categoriseert in negen, duidelijk van elkaar te onderscheiden persoonlijkheden, en noemt tien wetenschappelijke studies in de VS tussen 1981 en 2014 die eenstemmig laten zien dat het enneagram intern consistent en betrouwbaar is (p. 87).



Het enneagram beschrijft krachtige motivatiebronnen voor negen verschillende scripttypen

Nature en nurture

Berne (1972) zegt dat het kind vrij wordt geboren en vervolgens in de eerste jaren van zijn leven zijn script ontwikkelt in contact met zijn opvoeders, met name de moeder. Uit diverse onderzoeken is bekend dat het kind al met een bepaalde affiniteit wordt geboren. Longitudinaal onderzoek van Thomas en Chess (1977) onder pasgeboren baby's laat zien dat kinderen met negen verschillende temperamenten worden geboren. Volgens Daniels (1996), hoogleraar psychiatrie en gespecialiseerd in het enneagram, komen deze overeen met de negen persoonlijkheden van het enneagram.

Niet iedereen is hetzelfde

Uiteraard bestaan er verschillen tussen mensen, veroorzaakt door de interactie tussen de opvoeder(s) en het kind, op grond waarvan het kind zijn verdere scriptbesluiten neemt. Het kind ontwikkelt zijn/haar script vanuit zijn/haar kernmotivatie, met een voorkeur voor een bepaalde existentiële levenspositie, drivers en injuncties. Het temperament dat bij de geboorte al aanwezig is ontwikkelt zich tot een karakter, een persoonlijkheid. Afhankelijk van de situatie in het gezin en de interacties met de omgeving ontwikkelt het kind een meer of minder intens script. Erskine (2013) onderscheidt in de intensiteit van het script drie niveaus: stijl, patroon of stoornis.

Script theorieën in TA

Berne (1972) definieert script als een levensplan opgesteld in de kinderjaren in reactie op opgedane ervaringen en ouderlijke boodschappen, bekrachtigd door de ouders, gerechtvaardigd door latere ervaringen en resulterend in een vooraf besloten uitkomst. Het script van een persoon kan met veel verschillende concepten worden beschreven. Onderscheid wordt gemaakt in concepten die aspecten van het script beschrijven en concepten die het scriptproces beschrijven. Aspecten van het script worden beschreven door bijvoorbeeld concepten als existentiele levensposities, drivers en injuncties. Het scriptproces kan worden beschreven met bijvoorbeeld de scriptmatrix van Steiner of Woollams en Brown, de co-creative scriptmatrix en script helix van Summer en Tudor. Het scriptsysteem van Erskine en Zalcman of de scriptcirkel van Weisfelt. Deze concepten beschrijven het proces, hoe het script vorm krijgt. Het enneagram geeft hierop een aanvulling, het beschrijft het script vanuit kernmotivaties.

Negen scriptpatronen met eigen onderliggende kernmotivatie

Het enneagram beschrijft negen persoonlijkheden met elk hun eigen motivatie en het daaruit volgend scriptpatroon. In het enneagram wordt dit scriptpatroon de verleiding en vermijding genoemd. De verleiding kan worden opgevat als de kernboodschap of kerndrijfveer en de vermijding als het kernverbod of kerninjunctie. Om de enneagramtypen van elkaar te kunnen onderscheiden hebben verschillende enneagram auteurs deze een kenmerkende naam gegeven. In dit artikel hanteer ik de naamgeving van Voorend (2011).

In tabel 1 is een overzicht opgenomen van de negen enneagramtypen, hun kernmotivaties en het kernbesluit dat daaraan ten grondslag ligt. Tevens zijn hierin de meest vaak geobserveerde kerndrijfveren, kerninjuncties en existentiële levensposities opgenomen.

Tabel 1. Kenmerkende TA-scriptconcepten voor de negen enneagramtypen

Enneagramtype	Karakteristieke gedragingen	Kernmotivatie (passie)	Kernbesluit	Meest vaak geobserveerde kerndrijfveren	Meest vaak geobserveerde injuncties	Meest vaak geobserveerde existentiele levenspositie
1. Hervormer	**Streeft naar perfectie en vermijdt ergernis.** Gedisciplineerd, georganiseerd, hoge normen, integer, verantwoordelijk, oordelend.	**Ergernis**	Er is iets mis met mij, ik schiet tekort. Ik zal de wereld bewijzen dat ik perfect en volmaakt ben.	**Wees perfect** Wees sterk Soms: schiet op	**Voel niet (boosheid)** Wees geen kind Kom niet dichtbij Heb geen behoeften	Ik+ jij-
2. Helper	**Wil anderen helpen, belangrijk zijn en vermijdt eigen behoeften.** Empathisch, sociaal hulpvaardig, zorgzaam, sommigen dominant, dwingend.	**Trots**	Ik ben niet beminnenswaardig. Ik moet bewijzen dat ik bemind word door te geven en de wil van anderen te vervullen.	**Doe de ander een genoegen** Wees sterk	**Heb geen behoeften** Denk niet Wees niet belangrijk Wees niet jezelf	Ik+ jij-
3. Bereiker	**Streeft naar succes en vermijdt falen.** Ambitieus, doelgericht, praktisch, ongeduldig, gedreven.	**IJdelheid**	Ik ben waardeloos. Ik moet bewijzen dat ik waardevol ben door resultaten te bereiken.	**Heb succes** Schiet op Wees sterk Wees perfect Doe de ander een genoegen	**Faal niet** Voel niet Kom niet dichtbij Wees niet jezelf Heb geen behoeften	Ik+ jij-
4. Romanticus	**Streeft naar anders zijn en vermijdt alledaagsheid.** (Hyper)gevoelig, diepgaand, creatief, wisselende stemmingen, inlevend.	**Nijd/afgunst**	Ik ben verlaten en vervreemd van anderen. Ik zal laten zien dat ik gezien en geliefd word door authentiek te zijn.	**Wees anders** Wees perfect Doe de ander een genoegen Doe je best Wees sterk	**Wees niet gewoon** Hoor er niet bij Wees niet jezelf	Ik- jij+ afgewisseld met Ik+ Jij- en Ik-Jij-
5. Onderzoeker	**Streeft naar kennis en vermijdt leegte en niet weten.** Analytisch, denker, inhoudelijk, kalm, terughoudend, observerend.	**Hebzucht**	Ik ben hulpeloos en incapabel. Ik zal bewijzen dat ik van betekenis en capabel ben door te weten.	**Heb het door** Wees sterk Wees perfect	**Vermijd niet weten** Kom niet dichtbij Heb geen behoeften Voel niet Hoor er niet bij	Ik- Jij+ afgewisseld met Ik+ Jij-

>>

>>

Enneagramtype	Karakteristieke gedragingen	Kernmotivatie (passie)	Kernbesluit	Meest vaak geobserveerde kerndrijfveren	Meest vaak geobserveerde kernin-junctie s	Meest vaak geobserveerde existentiële levenspositie
6.Loyalist	**Streeft naar veiligheid en vermijdt verkeerd/afwijkend gedrag.** Loyaal, zelfkritisch, precies, onzeker, twijfelend.	**Angst**	Ik ben zonder steun. Ik zoek veiligheid door steun te zoeken bij anderen en mijn plicht te doen.	**Doe je best** Wees perfect Wees sterk	**Vertrouw niet** Denk niet Wees niet belangrijk Kom niet dichtbij Voel niet Groei niet op	Ik- jij+
7.Levensgenieter	**Streeft naar plezier en vermijdt pijn en beperking.** Enthousiast, optimistisch, vindingrijk, onrustig, avontuurlijk.	**Onmatigheid**	Ik kom tekort, er is niet genoeg voor mij. Ik moet goed voor mezelf zorgen en wil alles meemaken, zodat ik niet tekort zal komen.	**Wees blij** Doe je best Schiet op Wees perfect Wees sterk	**Vermijdt beperking** Groei niet op Voel niet Kom niet dichtbij	Ik+ jij-
8.Leider	**Streeft naar sterk zijn, macht en vermijdt kwetsbaarheid.** Daadkrachtig, dominant, leiding nemend, direct, 'het moet op mijn manier', ruimhartig.	**Lust**	Ik ben machteloos. Ik zal ervoor zorgen dat ik macht heb, sterk ben en controle heb.	**Wees sterk** Schiet op	**Voel niet (kwetsbaarheid)** Wees geen kind Kom niet dichtbij	Ik+ jij-
9.Vredestichter	**Streeft naar harmonie en vermijdt conflicten.** Bemiddelaar, begripvol, rustig, niet gauw boos, accepterend.	**Luiheid**	Er is geen liefde voor mij. Ik zal laten zien dat ik liefdevol ben door de harmonie te bewaren.	**Bewaar de harmonie** Wees sterk Doe de ander een genoegen	**Vermijdt conflicten (disharmonie)** Wees niet belangrijk Heb geen behoeften Voel niet (met name boosheid)	Ik- jij+

Bron: Berne (1967), Riso (1996), Voorend (2019) en eigen waarnemingen.

Kerndrijfveren van de negen scriptpatronen van het enneagram

Een veel gebruikt TA concept om een deel van het script van iemand te duiden zijn de drivers van Kahler en Capers (1974). Zij onderscheiden vijf drivers: doe je best, schiet op, doe de ander een genoegen, wees sterk en wees perfect. We zien vaak dat mensen meerdere drivers herkennen. Afhankelijk van de situatie zijn er één of enkele meer dominant aanwezig en andere minder dominant.

Kijkend naar de negen scriptpatronen van het enneagram komen vier van de vijf drivers overeen met de verleiding van vier scriptpatronen van het enneagram. Deze drivers zijn makkelijk waarneembaar in gedrag van mensen met dit scriptpatroon. Om de aansluiting met het enneagram te maken missen we dan nog vijf drivers.

McNeel (2010) beschrijft 25 injuncties, waaruit ik de vrijheid ontleen om vijf drivers toe te voegen. Om de toegevoegde drivers te onderscheiden van de drivers van Kahler (1974) noem ik deze kerndrijfveren. Ze zijn gebaseerd op de negen verleidingen van het enneagram en zijn: heb succes, wees anders, heb het door en wees blij en bewaar de harmonie. Met deze toevoeging kunnen we voor elk enneagramscriptpatroon één kerndrijfveer noemen. We komen dan tot de volgende kerndrijfveren voor elk van de negen scriptpatronen van het enneagram.

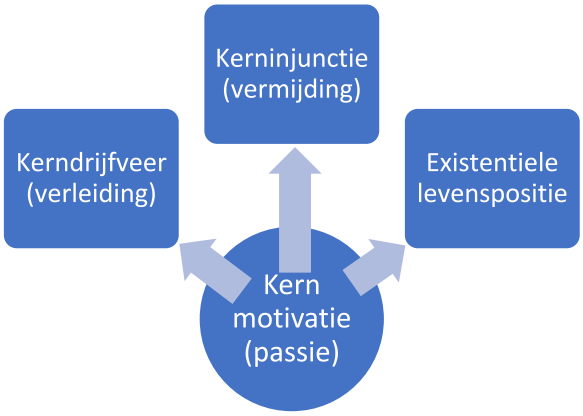
1.	Hervormer:	wees perfect
2.	Helper:	doe de ander een genoegen
3.	Bereiker:	heb succes
4.	Romanticus:	wees anders
5.	Onderzoeker:	heb het door
6.	Loyalist:	doe je best
7.	Levensgenieter:	wees blij
8.	Leider:	wees sterk
9.	Vredestichter:	bewaar de harmonie

Kerninjuncties van de negen scriptpatronen van het enneagram

De Gouldings (1976) beschrijven in hun artikel meerdere injuncties en komen tot een indeling in 12 injuncties. Mensen herkennen zich vaak in meerdere van deze 12 en vaak zijn er één of twee meer dominant aanwezig. McNeel (2010) beschrijft 25 injuncties en stimuleert daarmee buiten het kader van de Gouldings te kijken. Ook hier geldt dat mensen met een bepaald scriptpatroon meerdere injuncties herkennen, maar dat de kerninjunctie meer dominant aanwezig is. Ik kom tot de volgende kerninjuncties voor de verschillende scriptpatronen.

1.	Hervormer:	voel niet (boosheid)
2.	Helper:	heb geen behoeften
3.	Bereiker:	faal niet
4.	Romanticus:	wees niet gewoon (hoor er niet bij)
5.	Onderzoeker:	vermijd niet weten (kom niet dichtbij)
6.	Loyalist:	vertrouw niet
7.	Levensgenieter:	vermijdt beperking (groei niet op)
8.	Leider:	voel niet (kwetsbaarheid)
9.	Vredestichter:	vermijd conflicten (disharmonie)

Deze kerndrijfveren en kerninjuncties worden aangestuurd door de passie, de kernmotivatie van elk enneagramtype. Deze motivatie is gebaseerd op een onbewust emotioneel besluit van het kind. In figuur 3 is voor de besproken scriptpatronen de samenhang tussen de TA theorie en de en-



Figuur 3. Samenhang kernmotivaties, kerndrijfveer, kerninjunctie en existentiële levenspositie met enneagramtheorie

neagramtheorie (de termen tussen haakjes) aangegeven.

In tabel 1 is per enneagramscriptpatroon de samenhang met de hier besproken TA concepten weergegeven.

Ontwikkeling of transformatie

De negen scriptpatronen bieden inzicht in het script. Uiteraard biedt elk scriptpatroon ook zijn specifieke kwaliteiten waardoor mensen met het scriptpatroon van een Bereiker bijvoorbeeld vaker in projectachtige omgevingen werken waar ze doelen kunnen halen en mensen met het scriptpatroon van de Onderzoeker eerder in functies terecht komen waar ze informatie kunnen verwerken of dingen uitzoeken. De enneagramtheorie kan ook worden gebruikt als hulpmiddel voor ontwikkeling en transformatie (Voorend 2011, 2013, 2016). Inzicht in script geeft immers ook inzicht in te nemen herbesluiten om meer autonomie te ontwikkelen. De enneagramtheorie beschrijft daartoe voor elk van de negen scriptpatronen ook de ontwikkelingsrichting die behulpzaam kan zijn bij het nemen van deze herbesluiten.

Conclusie

In dit artikel wordt de motivatietheorie vanuit de theorie van het enneagram beschreven en de relatie gelegd met de persoonlijkheid en scriptconcepten uit de transactionele analyse zoals drivers, injuncties en existentiële levensposities. Negen sets scriptpatronen worden beschreven met hun onderliggende kernmotivaties die aan de basis van ons script liggen. Voor een goede aansluiting met de kernmotivaties worden aanvullende drivers en injuncties voorgesteld die kerndrijfveren en kerninjuncties worden genoemd. Er ontstaat hiermee een coherent samenhangend geheel van negen sets scriptpatronen gebaseerd op kernmotivaties die zeer behulpzaam kunnen zijn in het werken met en begeleiden van mensen. Ik wil met dit artikel tevens een uitnodiging doen aan collega transactionele analyse professionals om onderzoek te doen naar onderliggende motivaties van verschillende scriptpatronen.

Literatuurlijst

- Berne, E. (1961). *Transactional Analysis in psychotherapy.* New York, Grove press.
- Berne, E. (1972). *What do you say after you say hello?* Grove Press Inc, New York.
- Daniels, M. (1996, revised 2006 & 2010). *Nature and nurture: on acquiring a type.* Originally presented at the International Enneagram Conference, Chicago, 1996. Published in Enneagram Applications, Clarence Thomson and Thomas Condon Eds.
- English, F. (2006). Unconscious constraints for freedom and responsibility. *Transactional Analysis Journal, 36 (2)*, April 2006.
- Erskine, R. (2013). Mondelinge informatie tijdens *didactic training workshop* Bilbao July 2013.

- Goulding, R.& M. (1976). Injunctions, decisions and redecision. *Transactional Analysis Journal 6*(1).
- Hoekx, C. (2017). *The usefulness of the enneagram model in the Netherlands.* doctoral thesis.
- Kahler, T. & Capers, H. (1974). The miniscript. *Transactional Analysis Journal, IV*(1).
- Maitri, S. (2000). *De spirituele dimensies van het Enneagram. Negen gezichten van de ziel.* Altamira-Becht, Haarlem.
- McNeel, J. (2010). Understanding the power of injunctive messages and how they are resolved in redecision therapy. *Transactional Analysis Journal, 40*(2).
- Naranjo, C. (1994). *Enneagram, je persoonlijkheid verklaard.* Uitgeverij Gottmer Becht, Bloemendaal.
- Palmer, H. (1996). *Handboek Enneagram.* Uitgeverij Servire, Utrecht/ Antwerpen.
- Riso, D. & Hudson, R. (1996). *Enneagram basisboek, De negen persoonlijkheidstypen in kaart gebracht.* Uitgeverij Gottmer Becht, Bloemendaal
- Riso, D. & Hudson, R. (1999). *De wijsheid van het Enneagram.* Altamira-Becht, Haarlem.
- Temple, S. (1999). Functional Fluency for Educational Transactional Analysts. T*ransactional Analysis Journal, 29*(3), 164-174.
- Thomas, A. & Chess, S. (1977). Temperament and Development. *Social Work, 24*(2), 171–172.
- Voorend, E. (2016). Een huwelijk tussen Transactionele Analyse en Enneagram. *TA magazine (04).*
- Voorend, E. & van Haaster, P. (2011). *Kleine ego's, grote zielen. Negen ego's blootgelegd met het Enneagram.* Corael Opleidingen, De Bilt.
- Voorend, E. & van Haaster, P. (2013). Hokjesgeest of routekaart voor persoonlijke ontwikkeling. *Strook.*
- Voorend, E. & van Haaster, P. (2019). *Handboek Enneagramtype-interview.* Corael Opleidingen, De Bilt.



Piet van Haaster MSc is een Teaching and Supervising Transactional Analyst (TSTA) in Counseling en internationaal gecertificeerd NLP Mastertrainer. Hij is samen met zijn vrouw, Elly Voorend, directeur, oprichter en eigenaar van Corael Opleidingen in De Bilt. Hij geeft trainingen, opleidingen en individuele begeleiding op het gebied van persoonlijke en professionele ontwikkeling met transactionele analyse. Hij werkt vanuit een integratieve benadering en combineert in zijn werk transactionele analyse met het Enneagram en NLP. Hij is uitgebreid opgeleid in elk van deze stromingen en ruim tien jaar verbonden aan de spirituele Ridhwanschool. Piet is co-auteur van het boek Kleine ego's, grote zielen en het Handboek Enneagramtype-interview. Piet is bereikbaar bij Corael Opleidingen, Blauwkapelseweg 52 te De Bilt. E-mail: piet@corael.nl.